

КОНОТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТОВІЙ СТРУКТУРІ РОСІЙСЬКОМОВНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТОПОНІМІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дука Л. І.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-1175-5821-9485
ludmiladuka58@gmail.com*

Халаши П. А.

*магістр
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-9041-7886
pavllhall1999@gmail.com*

Ключові слова: *топонім,
конотація, фонетична
мотивація, метафоризація,
перифраз, словотвірне
членування.*

У статті аналізуються шляхи становлення конотативного значення топонімів на матеріалі російськомовних географічних назв Запорізької області, описані чинники, що впливають на формування конотативного компонента у їхній змістовій структурі, виявлено механізми подальшого розвитку конотації названих онімів.

У змістовій структурі географічних назв виділяються базові компоненти, які формують значення топоніму. Фонові компоненти, як і значення загалом, актуалізуються у процесі номінації, проте їх якісні характеристики та ступінь застосування буде залежати від преференцій того, хто називає.

Конотація топонімів формує постійні, стійкі типові знання про об'єкт, віддзеркалює змінні ситуативно-пов'язані уявлення про нього.

У процесі дослідження визначаються лінгвальні та екстралінгвальні чинники формування конотативного значення топонімів, де особлива увага приділяється екстралінгвальному. Він впливає на емоційне забарвлення географічних назв через асоціативний зв'язок, а також включає всю сукупність інформації про денотат. Саме на цих асоціаціях, а також на основі експресивної оцінки формується конотація аналізованих топонімів.

Виявлено основні способи формування конотативного компонента у змістовій структурі географічних назв Запорізької області. Метафоризація та метонімізація є найбільш активними у творенні зазначених топонімів. Частіше розвивають конотативне значення хороніми та ойконіми способом видалення одного компонента назви та заміни його на інший. Абревіації піддається більшість географічних назв, які малоефективні та рідше використовуються в усному мовленні. Формують конотативне значення також різні демінутивні та гіпокористичні топоніми, що практично актуалізується у всіх мовленнєвих регістрах.

CONNOTATIVE COMPONENT IN THE CONTENT STRUCTURE OF TOPONYMS OF ZAPORIZHZHIA REGION

Duka L. I.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slovenian Philology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskogo str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-1175-5821-9485
ludmiladuka58@gmail.com*

Khalashy P. A.

*Master
Zaporizhzhia National University
Zhukovskogo str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9041-7886
pavllhall1999@gmail.com*

Key words: *toponym, connotation, phonetic motivation, metaphorization, paraphrase, word formation.*

The article analyzes the ways of formation of connotative meaning of toponyms on the material of geographical names of Zaporizhzhia region. The study describes the factors influencing the formation of connotative component in their semantic structure, identifies mechanisms for further development of connotation of named onyms.

Basic components determine the meaning of the toponym in the content structure of the geographical names. The background components of the content structure of toponyms appear in the process of nomination. However, their characteristics and the degree of actualization depend on the preferences of the nominator.

The connotation of toponyms forms not only constant and stable typical ideas about an object. But it also reflects how changing ideas are reflected.

The study identifies the linguistic and extralinguistic factors of the formation of the connotative meaning of the toponyms. The extralinguistic factor affects the emotional and cultural dimensions of geographical names through the associative relation of the onym. It also includes information about the denotation. These associations and expressive assessment form the connotation of the analyzed toponyms.

The study identifies the main methods of the formation of the connotative component in the content structure of the geographical names. Metaphorization and metonymization are the most active in the creation of these Zaporizhian place names. The connotative meanings of khoronyms and oconyms develop more often by removing one component of the name and replacing it with another. Most of the connotative geographical names of the Zaporizhzhya region are abbreviated, which are not very effective and are less often used in oral speech. Various deminitive and hypocoristic toponyms also form connotative meaning, which is practically actualized in all speech situations.

У сучасному суспільстві відзначаються помітні зміни у ціннісному відношенні носіїв мови до подій, реалій, персоналій нашої історії та сучасності. Це призводить до трансформації конотацій власних назв, які використовуються не лише в денотативному значенні, але й для емоційної характеристики й соціальної оцінки об'єктів та явищ сучасної дійсності.

Конотативне значення слова відображає додаткові оцінно-стилістичні відтінки. Найчастіше приховані, але усвідомлювані носіями мови конотації можуть формуватися під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників, змінюватися з плином часу. Вони поєднують відомості про світ та емотивне сприйняття, відношення суб'єкта мови до об'єкту, мають змісто-

вий асоціативно-образний та емоційно-оцінний компоненти.

Топоніми Запорізької області займають значне місце в ономастичному просторі, є цінним джерелом для дослідження історії та культури етносу. Дослідження конотативного аспекту семантики топонімів Запорізької області дозволяє виявити універсальні характеристики номінації та динаміку розвитку топонімичної системи у мові. Конотативний потенціал географічних назв Запорізької області реалізується у процесі функціонування цих одиниць у певному лінгвокультурному просторі. Специфічним для цього регіону є вживання російськомовних форм українських назв.

У конотативних топонімах використовуються назви у переосмисленому вигляді, що є втіленням уявлень місцевого населення про об'єкт. Спостерігається конотація, яка пов'язана з вихідною та вторинною географічною назвою.

Для поглибленого аналізу цієї проблеми слід звернути увагу на семантичну структуру топонімів Запорізької області. Змістова структура географічних назв складається з базових та фонових компонентів. Базові елементи мають універсальний характер і співвіднесені з денотативним аспектом значення географічного найменування; фоніві – мають національно-культурну специфіку і пов'язані з конотацією.

Багато вчених присвятили свої роботи конотації у семантиці власного імені: Ю.Д. Апресян, Є.С. Отін, В.М. Калінкін, В.Ю. Канна, Г.П. Лукаш, Ю.О. Карпенко та ін. Об'єктом досліджень ставали як загальнонаціональні, так і запозичені конотативні оніми.

Так, Ю.Д. Апресян визначає конотацію як «узаконену в цій мові оцінку об'єкта дійсності, ім'ям якої є слово» [1, с. 158]. Такого типу підхід у науковій літературі називають прагматичним. Розуміння конотації, близьке до цього, є і в працях І.В. Мельчука та Л.А. Йорданської.

Є.С. Отін вважає, що конотація – це оцінне, емоційне або стилістичне забарвлення мовної одиниці узуального або okazіонального характеру. У широкому сенсі конотація – будь-який компонент, який доповнює предметно-понятійний (або денотативний) зміст мовної одиниці та надає їй експресивної функції. У вузькому значенні конотацією вважається такий компонент значення мовної одиниці, що виступає у вторинній для неї функції найменування, який доповнює її об'єктивне значення асоціативно-образним уявленням про реалію, що позначається, на основі усвідомлення внутрішньої форми найменування, тобто ознак, співвідносних з буквальним змістом тропа або фігури мовлення. У цьому випадку йдеться про образну конотацію [10, с. 8–9].

У дослідженнях останніх років розглядалися різні форми існування конотатопонімів. Так, В.Ю. Канна аналізувала фактори, що мотивують розвиток конотативної сфери топонімів та відкривають можливості для подальшого їх вживання у якості топонімних перифразів [5]. І.С. Божко було досліджено вираження категорії провінційності у квазітопонімах та конотативних топонімах [2]. Аналіз сучасних досліджень говорить про наявність розробок у сфері конотативної онімії, але конотативна топонімія потребує подальшого вивчення.

Також досліджувалися топоніми Запорізького краю у наукових працях Чабаненка В.А., Ільченко І.І. та ін. Так, у словнику «Великий Луг Запорозький» Чабаненко В.А. звернув увагу на історичні, археологічні, лінгвальні та фольклорні відомості географічних назв цього регіону [11], а І.І. Ільченко та Ісачук Н.В. проаналізували семантико-структурні особливості топонімів Запорізької області [3]. Конотативне значення географічних найменувань цього регіону нами досліджувалося лише фрагментарно, що і зумовлює наукову новизну, яка полягає у виявленні й системному узагальненні способів формування конотативного компоненту у змістовій структурі топонімів Запорізької області.

Актуальність дослідження зумовлена постійним інтересом до значення топоніма та їх конотацій, а також недостатньою вивченістю мотивації російськомовних українських конотативних топонімів Запорізької області, які все частіше фіксуються у культурно-мовному просторі. Метою роботи є виявлення чинників формування конотатопонімів цього регіону та аналіз їх структурних особливостей.

Конотативне «співзначення» (термін Є.С. Отіна) топонімів формується під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Лінгвальні компоненти включають спеціальні мотиви номінації, специфіку існування географічної назви та її етимологію; екстралінгвальні – особливі умови існування топоніма в суспільстві, культурно-історичні асоціації пов'язані з ним, специфіку зв'язку топоніму з об'єктом, ступінь популярності та його імені.

У ході проведеного експерименту шляхом анкетування студентів ЗНУ, НУ «Запорізька політехніка», жителів Запорізької області, а також шляхом вибірки з мережі Інтернет було зафіксовано понад 127 конотативних топонімів Запорізької області. Такі конотатопоніми мають діалектне, просторічне, розмовне та стилістичне забарвлення.

Конотатопоніми Запорізької області мають різноманітну структуру та стилістичні можливості. Так, перифраз використовується не тільки для

стилістичного забарвлення висловлювання, але й для оцінки географічного найменування. Перифрази виконують прагматичну функцію, оскільки концентрують увагу на осерді висловлювання, вміщують великий обсяг прагматичної інформації. Так, наприклад, в астіонімі *Запорожське* є додаткові відтінки значення, що супроводжують загальне поняття «город», через яке зображується його індивідуальна назва: *Запорожське* – *казацький город*; *Запорожське* – *український індустріальний город*. Хоч такі перифрази і дають оцінку цьому топоніму, але особливої експресії не мають. А ось перифраз «*Бердянск – город бычка*» хоч і має просту структуру, але потенційно дуже експресивний, створює певний психологічний настрій і відтворює історію міста.

Конотативні топоніми є одним із яскравих засобів метафоричної образності. Метафора показує, як картина світу відображена у суспільній свідомості та яка вона, ця картина світу. Саме цей аспект вивчення метафори демонструє вплив суспільно-політичних змін на мову, оскільки цілком очевидно, що сама по собі метафоризація не залежить від устрою суспільства, від ідеології тощо.

Особливо активно метафоризації піддається оронім *о. Хортиця*, пряме значення якого «найбільший острів на Дніпрі, розташований у межах міста Запоріжжя нижче дніпровських порогів», у текстах набуває різне конотативне значення – «батьківщина козаків», «туристичний пляж», «шумне місце» тощо. Наприклад: «У меня отменное настроение, и я отправляюсь покорять *Хортицу* в самое жаркое время года» (Газета *Индустриальное Запорожье* «Панорама». 03.06.21. № 22 (19013). с. 22). А в заголовку статті в інтернеті «misto.zp.ua»: «*Запорожский Багдад всё больше привлекает внимание туристов!*» шляхом метафоризації формується конотативне значення «туристичний пляж, галасливе місце», оскільки туристичний пляж на *о. Хортиця* є улюбленим місцем для туристів, де зупиняються з наметами турклуби, проводяться конкурси бардівських пісень тощо. Багдад (від араб. «Богом даний» або «Божий дар») – столиця Іраку, одне з найбільших міст Близького Сходу, культурний та політичний центр країни.

Шляхом перифраза цей оронім набуває додаткового символічного значення або стає символом. Наприклад, вислів, взятий на сайті «www.tripadvisor.ru»: «*Хортица – родина-мать казачества. Хортица заряжена энергией предков...*».

Має конотативне значення і хоронім *Павло-Кичкас* – житловий масив м. Запоріжжя Заводського району, який називають *Кичкас*. Все частіше на сторінках газет і в інтернеті цей топонім набуває значення «злочинність», «погана екологія». Так, у статті з telegram-каналу «Это Запо-

рожье»: «*На Кичкасе во время учебного процесса у детей стало першить во рту – был выброс оксида азота*».

Набувають конотативного значення шляхом метафоризації й некроніми. Локальний некронім «*Кочубей*» (цвинтар у м. Запоріжжі) вживається в значенні «смерть, померти»: «*Будешь возмущаться – я тебя к «Кочубею» отправлю*» (респондент: Т. К. – пенсіонерка).

З часом конотативні топоніми можуть змінюватись. Їх семантичне значення може розширюватися або залишатися незмінним. Конотатопоніми можуть слугувати базою для утворення нових найменувань або змінювати свою словотвірну модель. Внаслідок цього від однієї географічної назви можуть утворюватися кілька конотативних топонімів.

Поява деяких назв відбувається шляхом видалення одного компонента та заміни його на інший. Як правило, новий складник вносить зміни до семантики старого найменування. Він є транслятором ставлення місцевого населення до цього місця, несе іронічний відтінок: *Павлосос* (мкр-н Павло-Кичкас г. Запорожське), *Кириллэнд* (пгт. Кирилловка); *Рио-де-Бабурка*, *Бубурлэнд* (Бабурка – Хортицький район г. Запорожське) тощо. Прикладом може бути висловлювання: *Ви случайно не с Рио-де-Бабурки?* (респондент В. Б. – док. іст. н., доцент ЗНУ). Таке утворення передає відповідне ставлення. У назві виникають додаткові властивості фамільярності, іронічності. Компоненти *-лэнд* та *Рио-де-* в хоронімах *Бабурлэнд* та *Рио-де-Бабурка* формують іронічне значення «район з претензією на розмах, мегаполіс».

Конотатопоніми різноманітні за структурою. Вони можуть з'явитися шляхом граматичних чи семантичних змін у формі географічної назви, а також через появу нового іменування шляхом різноманітних асоціацій. Така топонімічна назва містить додаткові значення й уявлення про об'єкт.

Скорочення двослівних чи двохосновних географічних назв трапляється досить часто. Можна припустити, що використання такої моделі пов'язане з громіздкістю конструкції та бажанням прискорити комунікацію. Існують такого роду конотатопоніми як в писемній, так і в усній формі. Є кілька варіантів реалізації цієї моделі.

Досить часто в мовленні трапляються конотативні топоніми з дволітерною абрєвіацією двоскладової або двохосновної географічної назви. Поширеними є астіоніми та комоніми, а також й годоніми: *ГП* (г. Гуляйполе), *ПП* (с. Приморський Посад Мелітопольського району), *БШ* (бульвар Шевченко в г. Запорожське) тощо.

До цієї групи можна віднести й скорочення топоніма до двох графем. При утворенні конотатопонімів центральна частина вихідної назви може

випадати. Такі оніми стилістично знижені, із просторічним забарвленням: **ЗП** (г. Запорозьє), **ЧГ** (пгт. Черниговка), **МХ** (пгт. Михайловка). Наприклад, з телефонної розмови студентки: *Мы уже выехали. Будем в ЗП через 3 часа* (респондент: Т. З. – студентка 3 курсу філологічного факультету ЗНУ). Ця графічна номінація несе риси фамільярного ставлення до населеного пункту. Побутування таких графічних номінацій можливе лише у вузькому колі обізнаних осіб. Декодування цих назв може призвести до неправильного тлумачення у необізнаних (*зп* – заработная плата, *гп* – государственное предприятие).

Часто в усному мовленні студентів з'являються топоніми з усіченням обох частин: **Примпосад** (с. Приморский Посад Мелитопольського району), **КамДнепр** (г. Каменка-Днепровская) тощо. Наприклад: *в Примпосаде завтра обещают дождь* (респондент Х. М. – студент 2 курсу магістратури ЗНУ). Виголошений для інших конотативний комонім може мати значення «відомий курорт».

Усічення топоніма при формуванні конотативного значення мотивоване не лише прагненням передати оцінний, емоційний, експресивний та стилістичний компонент лексичного значення, а й прискорити темп самої комунікації. При усіченні слова залишаються, як правило, перші або перші два склади топоніму: **Запор** (г. Запорозьє), **Фесты** (пл. Фестивальная г. Запорозьє), **Металл** (пр. Металлургов г. Запорозьє) тощо. Наприклад, **Малина** (ул. Малиновского г. Запорозьє, ныне ул. Европейская). Незалежно від того, що годонім перейменували, цей конотативний топонім продовжують використовувати: *Я буду тебя ждать на Малине* (респондент Ю. Ш. – студентка 4 курсу ЗНУ). Годонім у тексті набуває конотативного значення «місце, де збирається молодь».

До конотативних топонімів необхідно віднести і їх демінутивні та гіпокористичні форми, у яких за допомогою суфіксації активно використовуються ті ж суфікси, що і при утворенні розмовної лексики (*-ка, -ок, -ик, -ша, -ук/-юк*). Такі географічні назви передають конотативне значення зі стилістично зниженим просторічним забарвленням: **Бородок** (Бородинский мкр-н г. Запорозьє), **Осипок** (Осипенковский мкр-н г. Запорозьє), **Краснюк** (р. Сухая Московка), **Шевчик** (Шевченковский район г. Запорозьє) тощо. Наприклад,

іронічно: *Петрович на Красноюке сегодня ловил карасей* (респондент: Т. П. – пенсіонер). Конотативне значення гідроніма формується з урахуванням асоціації, бо ця річка забруднена заводськими відходами і має червоний колір. Суфікс *-юк* надає топоніму негативного конотативного значення «екологічно забруднена річка».

Деяка частина конотативних топонімів формується з урахуванням фонетичної вмотивованості, що тісно пов'язано з явищем мовної гри. Комічний ефект досягається завдяки різним перетворенням усередині назв, часто співзвучних з іншими словами. Така модель транслює іронічне ставлення місцевих жителів до населеного пункту: **Жопорозьє** (г. Запорозьє), **Космос** (Космический жилмассив г. Запорозьє), **Бирдянк** (г. Бердянк). Наприклад: *На выходные поедем в Бирдянк* (респондент: Д. П. – студент 2 курсу магістратури ЗНУ). Так, у конотатопонімі **Бирдянк** можна виділити частину «*Бир*», яка співзвучна з англійським словом «*beer*» – укр. «пиво». Цей астіонім має значення «місто пива» і транслює образ типового туриста, який приїхав на курорт.

Отже, у процесі дослідження виявлено, що семантична зміна топонімів Запорізької області дозволяє їм виступати своєрідними метафорами. Крім того, конотації сприяє фонетична та графічна мотивація, морфемне та словотвірне членування, різноманітні асоціації. Стає очевидним, що конотативний компонент у змістовій структурі географічних назв багатогранний і його формування має більш суб'єктивний, ніж об'єктивний характер. Топоніми виступають трансляторами ставлення місцевих жителів до географічного об'єкту, найчастіше іронічного, і містять у собі культурне тло. Шляхом фонетичної мотивації, метафоризації, словотвірного членування, перифразу та різноманітних асоціацій топоніми Запорізької області розвивають свої «співзначення», де екстралінгвальний чинник більшою мірою впливає на емоційне та культурне забарвлення географічних назв.

Отже, конотативний компонент у змістовій структурі топонімів Запорізької області шляхом семантичного розширення сприяє поповненню лексичного складу російської мови, виступає як шлях реалізації семантичної динаміки географічних назв та потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и системная лексикография : в 2 томах. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. Т. 2. 767 с.
2. Божко І.С. Квазітопоніми та конотативні топоніми на позначення провінційності в неформальному мовленні франкофонів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2021. № 1(45). С. 79–85.
3. Ільченко І.І., Ісачук Н.В. Семантико-структурна характеристика відантропонімних назв поселень Запорізького краю. *Влоцлавек : Baltija Publishing*, 2020. С. 238–253.

4. Кання В.Ю. Структура, функции и лексикография коннотативной топонимии : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.15. Донецкий национальный университет, 2009. 253 с.
5. Кання В.Ю. Топонимные перифразы: пути возникновения и исторические судьбы. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 25. С. 134–136.
6. Лукаш Г.П. Актуальні питання української конотоніміки : монографія. Донецьк : Промінь, 2011. 448 с.
7. Лукаш Г.П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ДонНУ, 2017. 280 с.
8. Лукаш Г.П. Український конотонімікон: структура і чинники формування : автореф. дис. ... д. філол. н. : 10.02.01. Київ, 2011. 36 с.
9. Отин Е.С. Избранные работы. Донецк : ДонГУ, 1997. 284 с.
10. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. Москва : ООО «А Темп», 2006. 440 с.
11. Чабаненко В.А. Великий Луг Запорозький : Історико-топонімічний словник. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 331 с.

REFERENCES

1. Apresyan Yu. D. (1995) Integralnoe opisanie yazyka i sistemnaya leksikografiya. Izbr. trudy : v 2 tomakh [Integral description of the language and systemic lexicography. Selected Works: in 2 volumes]. Vol. 2.
2. Bozhko I. (2021) Kvazitoponimy ta konotatyvni toponimy na poznachennia provintsiiosti v neformalnomu movlenni frankofoniv [Quasi-toponyms and connotative toponyms to denote provinciality in the informal speech of Francophones]. *Scientific Journal of Uzhgorod University. Series: Philology*. Vol. 1 (45). P. 79 – 85.
3. Ilchenko I. I., Isachuk N. V. (2020) Semantyko-struktorna kharakterystyka vidantroponimnykh nazv poselen Zaporizkoho kraiu [Semantic and structural characteristics of anthroponymic names of settlements of the Zaporizhzhia region.]. Wloclawek, Baltija Publishing. P. 238-253.
4. Kanna V. Yu. (2009) Struktura, funktzii i leksikografiya konnotativnoy toponimii: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.15 [Structure, functions and lexicography of connotative toponyms. Doctor's thesis]. Donetsk, Donetskiy natsionalnyy universitet.
5. Kanna V. Yu. (2016) Toponimnye perifrasy: puti vznikhoveniya i istoricheskie sudby [Toponymic periphrases: ways of origin and historical destinies]. *Scientific Journal of the International Humanities University. Series: Philology*. Vol. 25. P. 134 – 136.
6. Lukash H. P. (2011) Aktualni pytannia ukraïnskoi konotonimiky [Current issues of Ukrainian connotonymy]. Donetsk, Promin.
7. Lukash H. P. (2017) Slovnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv [Dictionary of connotative proper names]. Vinnytsia, DonNU.
8. Lukash H. P. (2011) Ukraïnskyi konotonimikon: struktura i chynnyky formuvannia: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01 [Ukrainian connotonymicon: structure and factors of formation. Extended abstract of candidate's thesis]. Kyiv.
9. Otin Ye. S. (1997) Izbrannyye raboty [Selected works]. Donetsk, DonGU.
10. Otin Ye.S. (2006) Slovar konnotativnykh sobstvennykh imen [Dictionary of connotative proper names]. Moscow, «A Temp».
11. Chabanenko V. A. (1999) Velykyi luh Zaporozkyi : Istoryko-toponimichnyi slovnyk [Velykyi luh of Zaporozhye: Historical and toponymic dictionary]. Zaporizhzhia, ZDU.